

Klaas Spronk

Het inzicht in psalm 49

Mijn psalm is psalm 49. Dat begon meer dan dertig jaar geleden. Ik werkte toen aan mijn proefschrift over een mogelijke positieve verwachting voor het leven na de dood in de tijd van het Oude Testament. Tegen de gangbare opvatting van de wetenschap in dacht ik te kunnen aantonen dat zo'n positieve verwachting er wel degelijk was, en dat die ook veel ouder was dan het idee van een opstanding van de doden aan het einde der tijden, zoals dat in Daniël 12 is geformuleerd.

Samen met psalm 73 speelde psalm 49 een cruciale rol in mijn betoog. Dat betreft dan in het bijzonder vers 16: 'God zal mijn ziel (Hebreeuws: *nefesj*) verlossen uit de greep van het graf, want Hij zal mij opnemen.' Het werkwoord 'opnemen' (Hebreeuws: *laqach*) zou dan verwijzen naar wat God volgens Genesis 5,24 deed met Henoch en volgens 2 Koningen 2,1 met Elia. De psalmist zou dus de hoop hebben gehad dat God hem/haar zou redden van de dood. En dat zou dan niet een redding in dit leven betreffen, bijvoorbeeld van een dodelijke ziekte. Dat vind je ook vaak in de psalmen. Een goed voorbeeld daarvan is Psalmen 30,3-4, waarin God gedankt wordt voor een genezing, aangeduid als een redding uit het dodenrijk. Psalm 49 gaat mijns inziens verder dan dat. Er was een goede reden waarom dat met een zekere terughoudendheid werd uitgesproken. Er zijn geen ideeën aan verbonden over hoe dat leven na de dood eruit zou zien, zoals je dat bijvoorbeeld bij de Egyptenaren aantreft. Ook bij de genabuurde Kanaänieten had men vastomlijnde voorstellingen van het hierna-maals. Die waren verbonden met de dodencultus, waarbij aan belangrijke mensen, zoals de koning, na hun dood een goddelijke status werd toegekend. Juist dat maakte de Israëlieten voorzichtig op dit terrein: hoop voor het leven na de dood mag niet gebaseerd zijn op de zelfverheffing van de mens, maar kan alleen uitgaan van God, die de sterfelijke mens verheft tot hemelse zaligheid.

Hoewel ik op basis van het genoemde proefschrift verheven werd tot doctor in de godgeleerdheid,

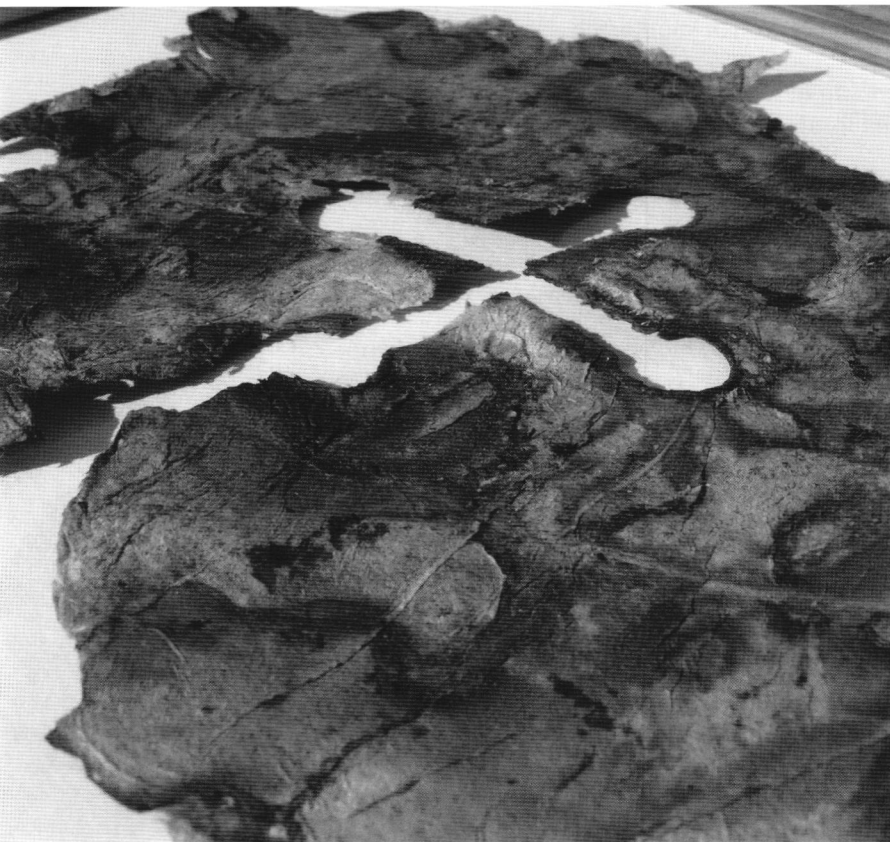
bleef mijn interpretatie van de psalmen niet onweersproken. In het proefschrift van C. van Duin, *'Zal het stof u loven?' Weerlegging van de individualistische uitleg van woorden voor dood en onderwereld in de Psalmen* (Universiteit van Amsterdam, 1989), werden er vele bladzijden afwijzend kritisch commentaar aan gewijd. Hij neemt aan dat bij mij al te zeer de wens de leemte in de oudtestamentische geloofsleer te vullen de vader van de gedachte was. Vooral in de Duitstalige wetenschappelijke literatuur vinden we, zoals men bij onze oosterburen ook zou verwachten, als alternatief voor mijn uitleg van de psalm een diachrone benadering. De passage die in psalm 49 betrekking zou kunnen hebben op een vertrouwen op Gods ingrijpen na de dood, wordt daarbij toegeschreven aan een latere bewerker van het lied. Zo blijft het idee in stand dat een positieve verwachting voor het leven na de dood pas in de tweede eeuw vóór onze jaartelling ingang vond binnen het jodendom.

Die diachrone benadering brengt ons bij een volgend discussiepunt: de structuur van de psalm. Bij de vraag of er wellicht later stukken aan de psalm zijn toegevoegd, speelt dat een belangrijke rol. Als de psalm een weloverwogen samenhang vertoont, pleit dat tegen de gedachte dat hij bewerkt zou zijn. Nu is er de laatste decennia veel aandacht voor de structuuranalyse van de psalmen. Dat heeft echter nog niet tot veel consensus geleid. Dat heb ik zelf juist ook in de discussie over psalm 49 ervaren. Toen ik bij een lezing voor een oudtestamenteisch gezelschap de mening verkondigde dat deze psalm in tegenstelling tot vele anderen geen strofische structuur vertoonde, leidde dat tot verbazing en onbegrip bij Harm van Grol. Voor hem staat als een paal boven water dat alle psalmen strofisch gelezen moeten worden. Hij heeft recht van spreken, want hij is verantwoordelijk voor de strofische indeling van de psalmen zoals die in de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004 te vinden is. In de meeste gevallen heeft hij mijns inziens ook gelijk, maar niet bij psalm 49. Dat hoop ik in het vervolg van deze bijdrage te laten zien. De analyse van de structuur die ik daarbij aanbied, is ook een antwoord op de diachrone be-

- A ¹ Een psalm, voor de koorleider, van de zonen van Korach.
² Hoor dit, alle volken,
neem *het* ter ore, alle bewoners van de wereld,
³ zowel eenvoudigen als aanzienlijken,
rijk en arm samen.
⁴ Mijn mond zal enkel wijsheid spreken,
en de overdenking van mijn hart zal vol **inzicht** zijn.
⁵ Ik zal mijn oor neigen tot een **spreuk**,
ik zal mijn verborgenheden onthullen bij harpspel.
- B ⁶ Waarom zou ik **bevreesd** zijn in dagen van onheil,
wanneer de onrechtvaardigen mij op de hielen *zitten* en mij omringen?
⁷ Zij vertrouwen op hun vermogen
en beroemen zich op hun grote **rijkdom**.
- C ⁸ Niemand *van hen* kan *zijn* **broeder** metterdaad **verlossen**,
hij kan **God** zijn losgeld niet geven.
⁹ De **losprijs** voor hun **leven** is immers te kostbaar
en zal voor eeuwig ontoereikend zijn.
- D ¹⁰ Hij zou dan voor altijd verder leven,
en het verderf niet zien.
¹¹ Want hij ziet dat wijzen sterven,
dat een dwaas en een onverstandige samen omkomen
en hun vermogen aan anderen nalaten.
- E ¹² Hun diepste gedachte is dat hun huizen voor eeuwig zullen bestaan,
hun woningen van generatie op generatie;
zij **noemen** de landen naar hun naam.
- F ¹³ Toch blijft de mens, in *al zijn* aanzien, niet bestaan;
hij wordt gelijk aan de dieren, *die* vergaan.
- E' ¹⁴ Deze weg die zij gaan, is hun dwaasheid;
toch scheppen hun nakomelingen behagen in hun **woorden**.
Sela
- D' ¹⁵ Als schapen zet men hen in het graf,
de dood zal hen weiden.
De oprechten zullen in de morgen over hen heersen,
het graf zal hun gestalte doen wegteren, ver van hun woning.
- C' ¹⁶ Maar **God** zal mijn **ziel verlossen** uit de greep van het graf,
want Hij zal mij opnemen.
Sela
- B' ¹⁷ Wees niet **bevreesd**, wanneer een man **rijk** wordt,
wanneer de eer van zijn huis groot wordt,
¹⁸ want bij zijn sterven zal hij niets van dat alles meenemen,
zijn eer zal hem *in het graf* niet nadalen.
¹⁹ Al prijst hij zich in zijn leven gelukkig,
al looft men u, omdat u zichzelf te goed doet,
²⁰ *toch* zal hij komen tot het geslacht van zijn vaderen;
voor altijd zullen zij het licht niet zien.
- A' ²¹ De mens, *die wel* in aanzien is, maar geen **inzicht** heeft,
wordt gelijk aan de dieren, *die* vergaan.

nadering en tevens de basis voor de opvatting dat de hoop van de dichter reikt tot over de doodsgrens. Kenmerkend voor psalm 49 zijn de herhalingen. Het duidelijkst is dat in de verzen 13 en 21, die bijna

woordelijk overeenkomen. Wie, eenmaal op dit spoor gezet, de herhalingen nagaat, ontdekt een concentrisch patroon. In de hierboven gegeven vertaling zijn de desbetreffende woorden **vet** gezet. Er

Woordeloos perkament, atelier Hinkebo, 2016 – Soms werd een enkel vers al in christelijk perspectief gelezen; zie bijvoorbeeld psalm 49, vers 16, als verwijzing naar Christus

is gebruik gemaakt van de Herziene Statenvertaling, omdat daarin de herhalingen – voor zover dat mogelijk is – ook in het Nederlands goed duidelijk worden.

Op basis van deze structuuranalyse kan het betoog van de psalm goed worden weergegeven. Ik zie geen gelijkmatige strofische structuur, maar wel een andere samenhang. In het eerste deel (de verzen 1-5) wordt als inleiding aangekondigd dat er een algemeen menselijk raadsel zal worden opgelost via een spreuk (Hebreeuws: *masjal*) waaruit het inzicht van de dichter blijkt. Dat raadsel wordt geformuleerd in het tweede deel (de verzen 6-7): de hoogmoed van de rijken. Een eerste antwoord klinkt in het derde deel (de verzen 8-9): de rijke kan zijn leven (Hebreeuws: *nefesj*) niet vrijkopen van de dood. In het vierde deel (de verzen 10-11) wordt die dood beschreven als de grote gelijkmaker. In het vijfde deel (vers 12) klinkt de suggestie van de rijken dat eeuwige roem dat zou kunnen overstijgen, maar in het middenstuk (vers 13) wordt dat definitief onderuitgehaald: de mens is als een dier, dat vergaat. Dat is echter niet het einde van het verhaal. In het zevende deel (vers 14) wordt duidelijk gemaakt dat het voorafgaande harde oordeel juist de rijken betreft met

hun hoogmoedige woorden. Dit grijpt terug op vers 12. In het achtste deel (vers 15) wordt teruggegrepen op wat in de verzen 10-11 werd gezegd over de dood: bij nadere beschouwing is de dood niet een gelijkmaker. Er is verschil tussen de hoogmoedigen en de oprechten. In het negende deel (vers 16) wordt dat toegeschreven aan Gods ingrijpen. Tegenover de rijke die zijn leven (*nefesj*) niet kan verlossen (de verzen 8-9) staat het vertrouwen dat God de ziel (*nefesj*) van de bidder zal verlossen uit het graf. Nu volgt als elfde deel (de verzen 17-20) een nieuwe reactie op de vraag in de verzen 6-7: men hoeft juist niet bevreesd te zijn voor de rijken en hun hoogmoed. Dat alles leidt tot de slotconclusie in vers 21, waarbij kernwoorden uit de inleiding worden herhaald. Er was een spreuk (*masjal*) aangekondigd als oplossing van het raadsel. In vers 13 was die al gegeven in de vergelijking (in het Hebreeuws wordt een nauw verwant werkwoord gebruikt: *masjal*): de mens is als een dier. Ten opzichte van vers 21 is er echter een belangrijk verschil. Dat zit in het woord 'inzicht'. Dat woord valt op doordat het ook in de inleiding werd genoemd (vers 4): de vergelijking geldt alleen voor de mens die geen inzicht heeft. Dat inzicht is – als je het mij vraagt – dat vriendschap met de Eeuwige eeuwige vriendschap is. ■